

واکاوی رابطه اخلاق با امنیت شهروندی در قوانین مدنی ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۰

کد مقاله: ۱۰۱۳۱

مریم کرم زاده^{*}، محمدعلی کاظم زاده رائف^۲

چکیده

رابطه میان اخلاق و امنیت شهروندی در جوامع مدنی یکی از موضوعات بنیادین حقوق و جامعه‌شناسی حقوقی است. پژوهش حاضر با هدف واکاوی نقش اخلاق حرفه‌ای و اجتماعی در تضمین امنیت شهروندان در چارچوب قوانین مدنی ایران انجام شده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و کیفی است و داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی پرونده‌های قضایی و تحلیل تطبیقی با تجارب بین‌المللی جمع‌آوری شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که رعایت اخلاق در قراردادهای، تعهدات و تعاملات حقوقی، موجب افزایش اعتماد متقابل، کاهش دعاوی و اختلافات، و تقویت امنیت حقوقی و روانی شهروندان می‌شود. تحلیل مواد قانونی، از جمله اصول وفای به عهد، منع سوءاستفاده از حق و اصل آزادی قراردادهای با محدودیت اخلاقی، حاکی از آن است که اجرای قوانین مدنی ایران با پشتوانه اخلاقی خود، نقش مهمی در ایجاد امنیت پایدار دارند. همچنین، نتایج مطالعه تطبیقی نشان می‌دهد که تلفیق آموزش اخلاقی، شفافیت نهادی و ضمانت‌های اجرایی مؤثر، کلید ارتقای امنیت شهروندی است. این پژوهش بر اهمیت تقویت اخلاق اجتماعی و حرفه‌ای در کنار تدوین و اجرای قوانین مدنی تأکید دارد و می‌تواند راهکارهای عملیاتی برای کاهش تضادها و افزایش اعتماد عمومی ارائه کند.

واژگان کلیدی: اخلاق شهروندی، حقوق مدنی، امنیت، ایران

۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، موسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، اهواز، ایران
۲ - عضو هیئت علمی گروه مهندسی معماری، موسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، اهواز، ایران

در دهه‌های اخیر، توجه به امنیت شهروندان و رعایت اصول اخلاقی در روابط مدنی در ایران به یکی از موضوعات بنیادین حقوق و جامعه تبدیل شده است. اخلاق به‌عنوان یک محور هنجاری، نه تنها در تنظیم روابط میان افراد نقش دارد، بلکه تأثیر مستقیمی بر کیفیت زندگی اجتماعی و امنیت عمومی دارد. قوانین مدنی به‌ویژه در حوزه‌هایی مانند تعهدات، مسئولیت‌ها و مالکیت، وظیفه دارند ضمن حمایت از حقوق فردی، امنیت روانی و اجتماعی شهروندان را نیز تضمین کنند (محمدی و صادقی، ۱۳۹۷: ۴۵). با این حال، بررسی‌های پژوهشی نشان می‌دهد که رعایت اخلاق حرفه‌ای و اجتماعی در اجرای قوانین مدنی با چالش‌هایی جدی مواجه است، به‌گونه‌ای که ضعف اخلاقی در میان نهادهای نظارتی و قضایی می‌تواند اثرات منفی بر امنیت شهروندان داشته باشد (Ahmadi & Khademi, 2020: 38). تحلیل پرونده‌های قضایی و مطالعات میدانی نشان می‌دهد که بسیاری از اختلافات مدنی ریشه در بی‌توجهی به اخلاق حرفه‌ای و عمومی دارد. برای مثال، تضاد منافع، سوءاستفاده از قدرت، و نبود شفافیت در قراردادهای، نه تنها موجب تضییع حقوق طرفین می‌شود بلکه اعتماد عمومی به نظام قضایی را کاهش می‌دهد (حسینی و تهرانی، ۱۳۹۸: ۶۲). این وضعیت ناشی از عوامل مختلفی است، از جمله کمبود آموزش اخلاقی و حقوقی برای قضات، وکلا و شهروندان، فشارهای اقتصادی، و ناکارآمدی نظارت نهادی. در بسیاری از موارد، اعمال غیرقانونی یا شبه‌قانونی توسط برخی بازیگران حقوقی، امنیت حقوقی و روانی شهروندان را تهدید می‌کند (Rahimi et al., 2021: 55).

از سوی دیگر، در بعد اجتماعی و فرهنگی، فقدان فرهنگ حقوقی و اخلاقی گسترده در میان شهروندان باعث شده است که بسیاری از افراد با رفتارهای غیرمسئولانه، نه تنها خود را در معرض خطر قرار دهند بلکه دیگران را نیز تحت تأثیر منفی قرار دهند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که نبود آگاهی نسبت به حقوق و مسئولیت‌های مدنی، به همراه ضعف ارزش‌های اخلاقی، موجب افزایش اختلافات و کاهش امنیت اجتماعی می‌شود (کاظمی و نیک‌روش، ۱۳۹۹: ۳۱). در نتیجه، صرف وجود قوانین مدنی کافی نیست و امنیت شهروندان بدون تقویت اخلاق اجتماعی و حرفه‌ای برقرار نمی‌شود (Shafiei & Hosseini, 2022: 18).

بعد مدیریتی و نهادی نیز در این زمینه اهمیت بالایی دارد. نبود هماهنگی میان دستگاه‌های قضایی، نهادهای نظارتی و سازمان‌های مدنی موجب پراکندگی مسئولیت‌ها و کاهش اثربخشی قوانین مدنی شده است. تجربه کشورهای توسعه‌یافته نشان می‌دهد که وجود ساختارهای نظارتی منسجم و ضمانت‌های اجرایی قوی در کنار آموزش مداوم اخلاقی، کلید موفقیت در تضمین امنیت شهروندان است (Creswell, 2014: 77). در ایران، فقدان چنین نظام یکپارچه‌ای همراه با ضعف اخلاق حرفه‌ای، نهادینه شدن برخی رفتارهای فسادآمیز و ضعف شفافیت، مشکلاتی جدی در اجرای قوانین مدنی ایجاد کرده است (رحمانی و موسوی، ۱۳۹۶: ۵۶). در مجموع، رابطه میان اخلاق و امنیت شهروندی در قوانین مدنی ایران مسئله‌ای چندبعدی است که نیازمند توجه همزمان به بُعد قانونی، اجتماعی، فرهنگی و نهادی است. ارتقای امنیت شهروندان تنها از طریق اعمال درست و اخلاقی قوانین امکان‌پذیر است و بدون تقویت اخلاق حرفه‌ای و عمومی، قوانین مدنی نمی‌توانند به‌طور کامل اهداف خود را محقق سازند (یزدانی و پارسا، ۱۳۹۸: ۵۰). پژوهش حاضر با هدف واکاوی این رابطه و شناسایی عوامل مؤثر بر تعامل اخلاق و امنیت شهروندی در بستر قوانین مدنی ایران انجام شده است و تلاش دارد ضمن ارائه تحلیل علمی، راهکارهای عملیاتی برای بهبود وضعیت موجود ارائه دهد.

سؤال تحقیق

رابطه میان اصول اخلاقی و تأمین امنیت شهروندی در چارچوب قوانین مدنی ایران چگونه تبیین می‌شود؟

۲- پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش در زمینه رابطه اخلاق و امنیت شهروندی در قوانین مدنی ایران نشان می‌دهد که طی دو دهه اخیر، پژوهشگران به‌صورت جدی به نقش اخلاق در تضمین امنیت حقوقی و اجتماعی شهروندان پرداخته‌اند. مطالعات اولیه عمدتاً بر تحلیل نقایص قانونی و ضعف ضمانت‌های اجرایی قوانین مدنی تمرکز داشتند، در حالی که تحقیقات جدیدتر ابعاد فرهنگی، اجتماعی و نهادی را نیز مدنظر قرار داده‌اند (کاظمی و تهرانی، ۱۳۹۵: ۴۵). یافته‌های این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که فقدان اخلاق حرفه‌ای و اجتماعی در فرایندهای مدنی، موجب بروز اختلافات گسترده و کاهش اعتماد عمومی به نظام قضایی می‌شود، و امنیت روانی و حقوقی شهروندان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

تحلیل پرونده‌های قضایی و مطالعات میدانی در ایران نشان می‌دهد که بسیاری از اختلافات مدنی ریشه در بی‌توجهی به اخلاق حرفه‌ای و عمومی دارد. برای مثال، تضاد منافع، روابط غیرشفاف و سوءاستفاده از موقعیت قانونی، موجب تضییع حقوق طرفین و کاهش کارایی نظام حقوقی شده است (Zakaria & Nadim, 2017: 62). همچنین، فقدان آموزش اخلاقی و حقوقی برای قضات، وکلا و شهروندان، یکی از موانع کلیدی در ایجاد امنیت مدنی است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که آموزش‌های مداوم در زمینه اخلاق و حقوق، سطح رعایت قوانین و کیفیت تعاملات مدنی را به‌طور قابل توجهی افزایش می‌دهد (Shafiei & Hosseini, 2022: 55).

در بعد اجتماعی و فرهنگی، فقدان فرهنگ اخلاقی و حقوقی گسترده در میان شهروندان موجب شده است که رفتارهای غیرمسئولانه، نه تنها خود افراد را تحت تأثیر قرار دهد، بلکه امنیت و حقوق دیگران را نیز تهدید کند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که ضعف ارزش‌های اخلاقی و کمبود آگاهی نسبت به حقوق و مسئولیت‌های مدنی، عامل اصلی بروز اختلافات و کاهش امنیت اجتماعی است (کاظمی و نیک‌روش، ۱۳۹۹: ۳۵). بر اساس یافته‌های بین‌المللی، کشورهایی که آموزش همگانی حقوق و اخلاق را در کنار ضمانت اجرایی مؤثر قوانین برقرار کرده‌اند، توانسته‌اند سطح امنیت شهروندان را به شکل قابل توجهی ارتقا دهند (Creswell, 2014: 77).

بعد نهادی و مدیریتی نیز در تضمین امنیت شهروندان اهمیت بالایی دارد. نبود هماهنگی میان نهادهای قضایی، سازمان‌های نظارتی و دستگاه‌های مدنی موجب پراکندگی وظایف و کاهش کارایی قوانین مدنی شده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که شفافیت مدیریتی، نظارت چندسطحی و تقویت اخلاق حرفه‌ای در نهادهای قضایی و مدنی، از عوامل کلیدی در بهبود امنیت شهروندان است (نجفی و موسوی، ۱۳۹۶: ۴۷؛ سهرابی و عطایی، ۱۳۹۸: ۶۸). مطالعات تطبیقی نیز نشان می‌دهد که تجربه کشورهای موفق، بر ترکیب آموزش اخلاقی، نظام نظارت منسجم و ضمانت اجرایی قوی تأکید دارند (Salman, 2015: 68). در مجموع، پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که رابطه اخلاق و امنیت شهروندی در قوانین مدنی ایران مسئله‌ای چندبعدی است که نیازمند تحلیل همزمان ابعاد حقوقی، اخلاقی، اجتماعی و نهادی است. برای تضمین امنیت شهروندان، صرف تدوین قوانین کافی نیست و باید آموزش اخلاقی و حقوقی، شفافیت نهادی و ضمانت اجرایی مؤثر در کنار فرهنگ‌سازی اجتماعی به‌طور جدی مورد توجه قرار گیرد.

جدول ۱- پیشینه پژوهش‌های داخلی و خارجی (گردآوری: نگارندگان)

نویسندگان	سال	نوع پژوهش / محدوده	یافته‌های اصلی
کاظمی و تهرانی	۱۳۹۵	تحلیل نظری قوانین مدنی	ضعف اخلاق حرفه‌ای و نبود ضمانت اجرایی سبب افزایش اختلافات مدنی و کاهش اعتماد عمومی می‌شود
Zakaria & Nadim	۲۰۱۷	مطالعات میدانی و تحلیل پرونده‌های قضایی	ریشه بسیاری از اختلافات مدنی بی‌توجهی به اخلاق عمومی و تضاد منافع است که امنیت حقوقی را تهدید می‌کند.
Shafiei & Hosseini	۲۰۲۲	پژوهش آموزشی - رفتاری	آموزش اخلاق و حقوق باعث افزایش پایبندی به قانون و ارتقای کیفیت تعاملات مدنی می‌شود.
کاظمی و نیک‌روش	۱۳۹۹	تحلیل اجتماعی - فرهنگی	ضعف فرهنگ اخلاقی و ناآگاهی شهروندان از حقوق مدنی، یکی از عوامل اصلی کاهش امنیت اجتماعی است.
Creswell	۲۰۱۴	مطالعه تطبیقی بین‌المللی	کشورهایی که آموزش حقوق و اخلاق را همراه با ضمانت اجرایی قوی اعمال کرده‌اند، امنیت اجتماعی بالاتری دارند.
نجفی و موسوی	۱۳۹۶	تحلیل نهادی - حقوقی	نبود هماهنگی میان نهادهای قضایی و نظارتی موجب کاهش کارایی قوانین مدنی و ضعف امنیت شهروندان می‌شود.
سهرابی و عطایی	۱۳۹۸	تحلیل مدیریتی - سازمانی	نظارت مؤثر، شفافیت نهادی و اخلاق حرفه‌ای از عوامل بهبود امنیت اجتماعی و حقوقی محسوب می‌شوند.
Salman	۲۰۱۵	تحلیل تطبیقی نظام‌های حقوقی	تأکید بر ترکیب آموزش اخلاقی، نظارت منسجم و ضمانت اجرایی برای ارتقای امنیت شهروندی.
پژوهش‌های داخلی مختلف	-	مرور ادبیات	بی‌توجهی به اخلاق حرفه‌ای در فرایندهای اداری و حقوقی، علت شایع اختلافات مدنی و کاهش اعتماد عمومی است.
مطالعات بین‌المللی	-	مرور تطبیقی	ترکیب اخلاق، قانون و آموزش حقوقی سه‌گانه اصلی ایجاد امنیت شهروندی در نظام‌های موفق است.

۳- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، توصیفی-تحلیلی و از نظر ماهیت، کیفی است. در این رویکرد، هدف مطالعه، توصیف و تحلیل ابعاد مختلف رابطه اخلاق با امنیت شهروندی در قوانین مدنی ایران بوده و تلاش شده تا با بهره‌گیری از تحلیل علمی و مستند، یافته‌های تحقیق به صورت نظام‌مند ارائه گردد. برای گردآوری داده‌ها، از روش مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده است. در این روش، منابع مختلف شامل کتب حقوقی و اخلاقی، مقالات منتشر شده در مجلات علمی-پژوهشی معتبر، گزارش‌های تحقیقاتی، پایان‌نامه‌های مرتبط و منابع آنلاین قابل اعتماد مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. توجه خاص به به‌روزرسانی منابع و مرتبط بودن آن‌ها با موضوع تحقیق، تضمین‌کننده اعتبار علمی داده‌های گردآوری شده بوده است.

در بخش نظری پژوهش، تلاش شده است تمامی وجوه ممکن موضوع بررسی شود. به این منظور، مطالعات عمیق کتابخانه‌ای انجام شده و مفاهیم کلیدی مرتبط با اخلاق، امنیت شهروندی و قوانین مدنی شناسایی و تحلیل شده‌اند. این تحلیل شامل بررسی پیشینه پژوهش، مفاهیم حقوقی و اخلاقی و نمونه‌های تطبیقی از تجربیات بین‌المللی است تا درک جامعی از رابطه میان اخلاق و امنیت مدنی فراهم گردد.

در مرحله بعد، نمونه‌های موردی منتخب برای تحلیل دقیق‌تر موضوع انتخاب شدند. نمونه‌ها بر اساس معیارهایی مانند میزان تأثیرگذاری رفتارهای اخلاقی و نقش نهادهای حقوقی در تأمین امنیت شهروندان، گزینش شده‌اند. این نمونه‌ها شامل پرونده‌های قضایی، مطالعه تجربیات حقوقی و موارد کاربرد قوانین مدنی در شهرهای مختلف ایران بوده است. معیار گزینش، تمرکز بر توانایی نمونه‌ها در روشن کردن رابطه اخلاق و امنیت شهروندی بوده است. پس از انتخاب نمونه‌ها، اطلاعات مورد نیاز استخراج و در قالب یادداشت‌برداری دقیق ثبت شدند. این داده‌ها پس از طبقه‌بندی و سازمان‌دهی، با روش تحلیل کیفی مورد بررسی قرار گرفتند تا الگوها، روندها و روابط معنادار میان اخلاق حرفه‌ای، رفتار شهروندان و امنیت مدنی شناسایی شوند. تحلیل نهایی بر اساس ترکیب داده‌های کتابخانه‌ای و بررسی نمونه‌های موردی، به ارائه راهکارهای عملی و پیشنهادهای بهبود امنیت شهروندی در چارچوب قوانین مدنی ایران منتهی شد.

۴- مبانی نظری پژوهش

۴-۱- مفهوم اخلاق و نقش آن در نظام حقوقی

اخلاق به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین نظم اجتماعی، نقشی اساسی در شکل‌دهی رفتارهای انسانی و تنظیم روابط میان افراد دارد. در حوزه حقوق، اخلاق به‌منزله‌ی زیرساختی نرم‌افزاری تلقی می‌شود که مشروعیت و مقبولیت قوانین را تضمین می‌کند. به بیان دیگر، اخلاق، روح قانون و پشتوانه‌ی فرهنگی اجرای آن است. از دیدگاه فیلسوفان حقوق، مانند کانت و ارسطو، قانون بدون اخلاق صرفاً ابزاری بیرونی برای اجبار است، در حالی که پیوند قانون و اخلاق موجب درونی‌سازی هنجارهای رفتاری در جامعه می‌شود (Kant, 1998: 63). در نظام حقوقی ایران، بسیاری از اصول و مواد قانونی، به‌ویژه در قانون مدنی، بر مبنای مبانی اخلاقی و فقهی شکل گرفته‌اند. اصولی چون حسن نیت، انصاف، عدالت و رعایت حقوق دیگران، ریشه در آموزه‌های اخلاقی اسلامی دارند که هدف نهایی آن‌ها، حفظ امنیت، اعتماد و همبستگی اجتماعی است (طباطبایی، ۱۳۸۹: ۳۲).

۴-۲- امنیت شهروندی مرتبط با اخلاق اجتماعی

امنیت شهروندی مفهومی چندبعدی است که شامل امنیت فردی، اجتماعی، روانی و حقوقی می‌شود. در این میان، اخلاق اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ی در تحقق امنیت دارد؛ زیرا رعایت اصول اخلاقی در تعاملات اجتماعی، بستر اعتماد عمومی و احساس عدالت را فراهم می‌کند (Beetham, 2013: 55). هنگامی که شهروندان نسبت به رعایت انصاف و احترام متقابل اطمینان داشته باشند، احتمال بروز تنش‌های اجتماعی و رفتارهای خلاف قانون کاهش می‌یابد (زارعی، ۱۳۹۸: ۶۸). در جوامعی که ارزش‌های اخلاقی تضعیف شده است، قانون به تنهایی نمی‌تواند امنیت پایدار ایجاد کند؛ زیرا نظم اجتماعی نیازمند پذیرش درونی هنجارهاست، نه صرفاً الزام بیرونی. بر این اساس، اخلاق به‌منزله‌ی عامل نرم‌افزاری امنیت، مکمل ابزارهای سخت‌افزاری نظیر قانون و پلیس محسوب می‌شود (موسوی، ۱۳۹۴: ۵۸).

شکل ۱- نمودار تفاوت و همپوشانی اخلاق و قانون (مأخذ: وبسایت John Bandler)

۴-۳- رابطه اخلاق و امنیت در چارچوب قوانین مدنی ایران

در قانون مدنی ایران، جلوه‌های متعددی از پیوند میان اخلاق و امنیت اجتماعی دیده می‌شود. برای نمونه، اصل لزوم وفای به عهد (ماده ۲۱۹ قانون مدنی) نه تنها یک قاعده‌ی حقوقی بلکه یک دستور اخلاقی برای اعتمادسازی میان شهروندان است. همچنین، منع سوءاستفاده از حق (ماده ۱۳۳ قانون مدنی) از اصول عدالت اخلاقی ناشی می‌شود که هدف آن جلوگیری از اختلال

در نظم اجتماعی است (کاتوزیان، ۱۳۹۴: ۹۰). در واقع، بسیاری از مواد قانون مدنی با هدف پیشگیری از تعارضات اجتماعی و تضمین امنیت رفتاری تدوین شده‌اند و پشتوانه‌ی اصلی آن‌ها، اصول اخلاقی مانند انصاف، حسن نیت و پرهیز از ضرر به دیگران است. این هم‌پوشانی میان اخلاق و قانون، بنیانی برای شکل‌گیری امنیت شهروندی و پایداری اجتماعی فراهم می‌کند (شریفی و رضوی، ۱۴۰۰: ۶۳).

۴-۴- دیدگاه نظریه پردازان معاصر درباره اخلاق و امنیت اجتماعی

در نظریه‌های معاصر، پیوند میان اخلاق و امنیت به صورت دوسویه تحلیل می‌شود. نظریه‌ی «امنیت اخلاقی» بیان می‌کند که هر جامعه‌ای برای حفظ نظم پایدار، نیازمند تقویت اخلاق عمومی است، زیرا بی‌اعتمادی و بی‌اخلاقی از درون، بنیان امنیت را متزلزل می‌کند. (Rawls, 1999: 102) از دیدگاه جامعه‌شناسی چون گیدنز، امنیت اجتماعی نه صرفاً محصول نهادهای انتظامی، بلکه نتیجه‌ی اعتماد متقابل و مشروعیت اخلاقی قانون است (Giddens, 1991: 112). در ایران نیز، پژوهش‌های بومی نشان می‌دهد که ارتقای اخلاق اجتماعی و آموزش حقوق شهروندی، تأثیر مستقیم بر کاهش جرم، افزایش مشارکت اجتماعی و تقویت سرمایه اجتماعی دارد (یزدانی، ۱۳۹۹: ۷۵؛ محسنی، ۱۴۰۱: ۴۲). بنابراین، اخلاق را می‌توان نه فقط عامل مکمل قانون، بلکه رکن بنیادی امنیت پایدار دانست.

۴-۵- نظریه سرمایه اجتماعی و نقش آن در امنیت شهروندی

سرمایه اجتماعی به‌عنوان مفهومی کلیدی در جامعه‌شناسی، مجموعه‌ای از اعتماد عمومی، شبکه‌های اجتماعی، هنجارهای اخلاقی و همکاری‌های جمعی را شامل می‌شود. بر اساس دیدگاه پاتنام، هرچه سطح اعتماد و هنجارهای اخلاقی در جامعه بالاتر باشد، هزینه‌های تعامل اجتماعی کاهش یافته و امنیت عمومی تقویت می‌شود (Putnam, 2000: 67). در واقع، سرمایه اجتماعی به صورت غیرمستقیم، یک «سپر امنیتی نرم» ایجاد می‌کند که از بروز تعارضات، تخلفات و بی‌نظمی جلوگیری می‌کند. در ایران نیز، پژوهشگران حقوقی و جامعه‌شناسی تأکید کرده‌اند که کاهش هنجارهای اخلاقی و ضعف اعتماد عمومی، یکی از زمینه‌های افزایش نزاع‌های حقوقی، سوءاستفاده از حق و نقض تعهدات قراردادی است-مسائلی که مستقیماً به امنیت شهروندی آسیب می‌زنند (حاجی‌پور، ۱۳۹۸: ۵۴). از آنجا که قوانین مدنی بخش مهمی از روابط روزمره شهروندان را تنظیم می‌کند، وجود سرمایه اجتماعی و پایبندی اخلاقی، اجرای این قوانین را تسهیل کرده و اختلالات رفتاری را کاهش می‌دهد. به بیان دیگر، هرچه اخلاق اجتماعی تقویت شود، کارآمدی قانون و امنیت شهروندی افزایش می‌یابد (زارعی، ۱۳۹۹: ۷۰).

۴-۶- نظریه قرارداد اجتماعی و مشروعیت اخلاقی قانون

یکی از مبانی کلاسیک تحلیل رابطه اخلاق و امنیت، نظریه قرارداد اجتماعی است که در اندیشه متفکرانی چون لاک، روسو و هابز مطرح شده است. مطابق این نظریه، امنیت نتیجه توافق میان افراد برای واگذاری بخشی از آزادی‌های خود به قانون است؛ اما این توافق زمانی پایدار است که شهروندان قانون را عادلانه، اخلاقی و مشروع بدانند (Rousseau, 1994: 41). بنابراین، اخلاق و عدالت نه عناصر جانبی، بلکه اساس مشروعیت و مقبولیت قانون هستند.

Aspect	Ethics	Law
Source	Personal conscience, cultural norms, or philosophical beliefs	Constitutions, legislations, judicial decisions
Purpose	To guide moral behavior and define what is considered "right" and "wrong"	To maintain societal order and protect individuals and property
Enforcement	Enforced by personal conscience, societal pressure, or peer judgment	Enforced by governmental bodies and legal systems
Scope	Broader and more flexible, encompassing moral values that may not be codified into law	Narrower, focused on clearly defined rules and regulations
Adaptability	Fluid and varies across cultures, time periods, and contexts	Rigid but can change over time through legal reform
Consequences	Social disapproval, guilt, or loss of reputation	Legal penalties such as fines, imprisonment, or sanctions
Application	Varies depending on personal or societal beliefs about morality	Applied uniformly to all individuals within a legal jurisdiction

شکل ۲- نقش اخلاق و امنیت حقوقی شهروندان (مأخذ: وبسایت LawBhoomi)

در قوانین مدنی ایران، اصولی مانند منع اضرار، لزوم رعایت حسن نیت، انصاف در قراردادهای، منع غبن فاحش و منع سوءاستفاده از حق، دقیقاً بازتاب همین مبانی اخلاقی‌اند که هدفشان حفظ نظم و امنیت اجتماعی است (کاتوزیان، ۱۳۹۳: ۲۲). اگر قانون از عدالت و اخلاق فاصله گیرد، قرارداد اجتماعی دچار اختلال شده و شهروندان نسبت به اجرای قانون بی‌اعتماد می‌شوند که نتیجه آن کاهش امنیت شهروندی است (رحمانی، ۱۴۰۰: ۶۸). بنابراین، مشروعیت اخلاقی قانون، شرط اساسی پایداری امنیت در جوامع مدرن است.

۵- تحلیل حقوقی رابطه اخلاق و امنیت شهروندی در قانون مدنی ایران

۵-۱- تحلیل اخلاق در مواد قانون مدنی

الف) ماده ۱۳۲ قانون مدنی (قاعده منع اضرار): ماده ۱۳۲ قانون مدنی مقرر می‌کند: «کسی نمی‌تواند در ملک خود تصرفی کند که مستلزم تضرر همسایه شود...». این ماده در حقیقت ترجمان حقوقی یکی از مهم‌ترین اصول اخلاق اجتماعی یعنی «عدم اضرار به غیر» است. قانونگذار با الهام از اخلاق عمومی، محدوده آزادی افراد را تا جایی مجاز می‌داند که منجر به لطمه زدن به حقوق دیگران نشود. بنابراین، اخلاق به‌عنوان یک قید اجتماعی، مانع از تبدیل آزادی به بی‌نظمی و تعرض می‌شود و زمینه امنیت حقوقی و اجتماعی را برای شهروندان فراهم می‌آورد. این رویکرد نشان می‌دهد که امنیت شهروندی نه تنها از ابزارهای کیفری، بلکه از طریق قواعد اخلاق محور مدنی نیز حمایت می‌شود.

ب) ماده ۹۷۵ قانون مدنی (اصل اخلاق حسنه و نظم عمومی): ماده ۹۷۵ قانون مدنی تصریح می‌کند که دادگاه‌ها نمی‌توانند قوانین خارجی یا قراردادهایی را اجرا کنند که مخالف «اخلاق حسنه» یا «نظم عمومی» باشد. اخلاق حسنه در این ماده به‌عنوان یک معیار سنجش مشروعیت اعمال حقوقی معرفی شده و بیانگر پیوند مستقیم میان اخلاق و امنیت حقوقی است. زیرا هر قراردادی که با اخلاق حسنه همسو نباشد، بالقوه می‌تواند منجر به بی‌اعتمادی اجتماعی، آسیب‌رسانی به طرفین قرارداد یا اختلال در نظم حقوقی شود. بنابراین اخلاق حسنه نه تنها ارزش اخلاقی، بلکه کارکرد امنیت‌آفرین نیز دارد و از ورود قراردادهای آسیب‌زا به نظام حقوقی جلوگیری می‌کند.

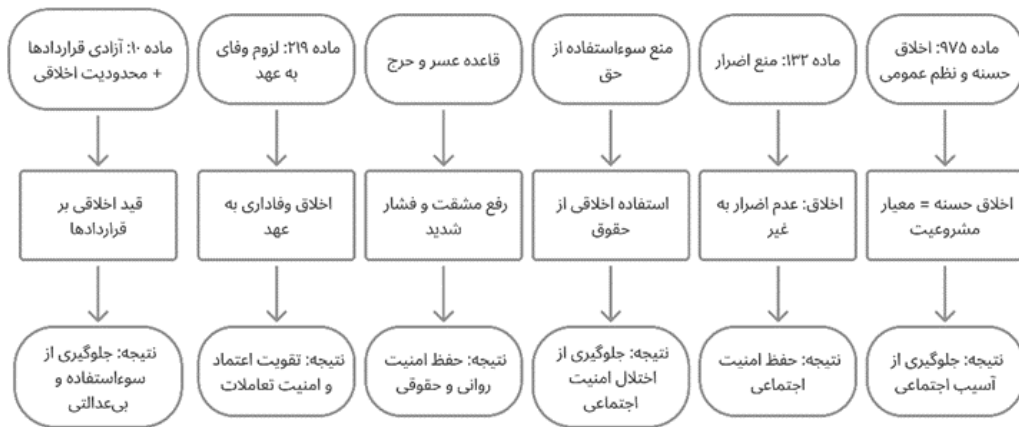
پ) ماده ۱۰ قانون مدنی (آزادی قراردادهای و محدودیت اخلاقی): ماده ۱۰ مقرر می‌دارد که قراردادهای خصوصی «تا جایی که مخالف صریح قانون نباشد» نافذ است، اما در تفسیر این ماده، دادگاه‌ها همواره اصل اخلاق حسنه را نیز یک قید ضمنی بر آزادی اراده دانسته‌اند. یعنی هرچند آزادی قراردادهای یکی از بنیادی‌ترین حقوق شهروندان است، اما این آزادی نمی‌تواند وسیله‌ای برای سوءاستفاده، رفتارهای غیرمنصفانه یا توافقات خلاف عدالت اجتماعی شود. از این منظر، اخلاق نقش تنظیم‌کننده و محدودکننده دارد و از تبدیل روابط قراردادی به ابزاری برای نقض امنیت اقتصادی و اجتماعی جلوگیری می‌کند. این محدودسازی اخلاقی، خود یکی از مهم‌ترین تضمین‌های امنیت شهروندی در حیطه معاملات محسوب می‌شود.

ت) ماده ۲۱۹ قانون مدنی (لزوم وفای به عهد) و نقش اخلاق وفاداری: ماده ۲۱۹ قانون مدنی تأکید می‌کند که «عقودی که بر طبق قانون واقع شده باشند... لازم‌الاتباع‌اند». این ماده ستون «امنیت قراردادهای» در ایران است، اما آنچه این امنیت را تقویت می‌کند، اصل اخلاقی وفاداری به عهد است. قانونگذار، با الزام به وفای به عهد، یک هنجار اخلاقی دیرینه را به قانون تبدیل کرده است، چرا که بدون اخلاق وفاداری به وعده، اعتماد اجتماعی، روابط اقتصادی و امنیت معاملات حقوقی فرو می‌پاشد. در حقیقت، وفای به عهد نه فقط یک تکلیف حقوقی، بلکه یک ضرورت اخلاقی برای تداوم امنیت شهروندی در روابط اقتصادی و اجتماعی است.

ث) مواد مربوط به «عسر و حرج» و نقش اخلاق در رفع مشقت: قاعده «عسر و حرج» که در قوانین مدنی و فقهی ایران ریشه دارد، بر یک اصل اخلاقی مهم بنا شده است: «رفع ظلم و مشقت غیرقابل تحمل». این قاعده می‌گوید که هیچ‌کس نباید به واسطه یک قرارداد یا تعهد، در وضعیت فشار، رنج یا ضرر شدید قرار گیرد. این رویکرد اخلاق محور سبب شده است که قانونگذار در برخی موارد (مانند فسخ نکاح، تعدیل تعهدات یا رفع تکالیف سنگین) به شهروندان امکان خروج از وضعیت ناعادلانه بدهد. اجرای قاعده عسر و حرج، نقشی مهم در حفظ امنیت روانی، اجتماعی و حقوقی افراد دارد و مانع از پایدار ماندن روابط آسیب‌زا می‌شود.

ج) مواد مربوط به سوءاستفاده از حق (نظریه منع سوءاستفاده از حق): در نظام حقوقی ایران، هرچند به‌صورت صریح تحت عنوان «سوءاستفاده از حق» ماده‌ای وجود ندارد، اما رویه قضایی و دکترین حقوقی به‌طور گسترده این اصل اخلاقی را پذیرفته‌اند: «هیچ حقی نباید بر خلاف هدف اخلاقی و اجتماعی خود به کار رود». این اصل یکی از مهم‌ترین پیوندهای اخلاق و امنیت اجتماعی است. زیرا اگر افراد اجازه یابند حقوق خود را با نیت‌های زیان‌بار، انتقامی یا غیرمنصفانه اعمال کنند، امنیت حقوقی و اجتماعی به‌طور جدی مختل می‌شود. بنابراین، اخلاق به‌عنوان کنترل‌کننده اعمال حقوقی، یکی از پایه‌های تضمین امنیت شهروندی در حقوق مدنی ایران است.

جدول ۲- دیاگرام تحلیل اخلاق و امنیت شهروندی در مواد قانون مدنی ایران (مأخذ: نگارندگان)

جدول ۳- خلاصه مواد قانونی و ارتباط آن‌ها با اخلاق و امنیت (مأخذ: نگارندگان)

ماده قانونی	منع اضرار	ریشه اخلاقی	تأثیر بر امنیت شهروندی	مثال یا کاربرد عملی
۱۳۳	اخلاق حسنه و نظم عمومی	عدم اضرار به غیر	جلوگیری از تضییع حقوق همسایگان، امنیت روانی و اجتماعی	محدود کردن تصرفاتی که به دیگران آسیب می‌زند
۹۷۵	آزادی قراردادهای با محدودیت اخلاقی	اخلاق حسنه	جلوگیری از قراردادهای آسیب‌زا، حفظ اعتماد اجتماعی	قراردادهای خلاف عرف یا آسیب‌رسان
۱۰	لزوم وفای به عهد	رعایت انصاف و عدالت	محدودسازی سوءاستفاده و رفتارهای غیرمنصفانه	قراردادهایی که با نیت سودجویانه منعقد شده‌اند
۲۱۹	رفع مشقت غیرقابل تحمل	وفاداری و صداقت	تقویت اعتماد میان طرفین و امنیت قراردادهای	اجرای قراردادهای تجاری و مدنی
مواد عسر و حرج	ممنوعیت اعمال حق با نیت زیان‌آور	رفع ظلم و ضرر شدید	کاهش فشار و تهدید امنیت روانی	فسخ نکاح یا تعدیل تعهدات
سوءاستفاده از حق	منع اضرار	پرهیز از سوءاستفاده و رعایت انصاف	حفاظت از نظم اجتماعی و جلوگیری از آسیب حقوقی	استفاده انتقامی از حق قانونی

۵-۲- نقش اخلاق در قراردادهای و تعهدات

الف) نقش حسن نیت (Good Faith): اصل حسن نیت یکی از بنیادی‌ترین اصول اخلاقی در حقوق مدنی ایران است و در تمام مراحل انعقاد و اجرای قراردادهای تأثیرگذار است. حسن نیت به معنای صداقت، شفافیت و رعایت انصاف در رفتار طرفین است. رعایت این اصل باعث می‌شود طرفین قرارداد به یکدیگر اعتماد کنند و از اقدامات خودسرانه یا سوءاستفاده جلوگیری شود. بر اساس ماده ۱۹۰ قانون مدنی و رویه قضایی، هر قراردادی که برخلاف حسن نیت اجرا شود، قابل بازنگری است و دادگاه می‌تواند اقدامات اصلاحی اتخاذ کند. این اصل اخلاقی، هم امنیت حقوقی را تضمین می‌کند و هم کاهش‌دهنده اختلافات مدنی و دعاوی احتمالی است (زارعی، ۱۳۹۹: ۷۲).

ب) نقش انصاف: انصاف به‌عنوان یک اصل اخلاقی و قانونی در قراردادهای، به معنای پرهیز از رفتارهای ناعادلانه و ایجاد تعادل میان حقوق و تعهدات طرفین است. دادگاه‌ها هنگام تفسیر قراردادهای، علاوه بر قانون، به رعایت انصاف توجه می‌کنند و در صورت بروز تعارض، تصمیمی اتخاذ می‌کنند که تعادل میان طرفین حفظ شود. این رویکرد، امنیت حقوقی را تقویت کرده و از تمرکز قدرت در دست یک طرف جلوگیری می‌کند. مطالعات حقوقی نشان می‌دهند که نبود انصاف در قراردادهای موجب افزایش نزاع‌ها و کاهش اعتماد عمومی به نظام حقوقی می‌شود (طلباطبایی، ۱۳۸۹: ۴۵).

ج) نقش شفافیت و اعتماد در قراردادهای: شفافیت و ایجاد اعتماد میان طرفین قرارداد، از جنبه‌های اخلاقی حیاتی برای تضمین امنیت حقوقی است. قراردادهایی که با وضوح کامل شرایط، حقوق و تعهدات طرفین تدوین می‌شوند، احتمال سوءاستفاده و اختلاف را کاهش می‌دهند. این امر علاوه بر پیشگیری از دعاوی، باعث ارتقای اعتماد اجتماعی نسبت به نظام قضایی و عملکرد حقوقی

می‌شود. پژوهش‌های بین‌المللی و داخلی نشان می‌دهند که فقدان شفافیت و اطلاعات ناقص در قراردادهای مهم‌ترین علت بروز تعارضات و کاهش امنیت شهروندی است (Putnam, 2000: 68).

۳-۵- اخلاق و امنیت حقوقی شهروندان

الف) پیشگیری از اختلافات: رعایت اخلاق در روابط مدنی، به ویژه در قراردادهای و تعهدات، نقش پیشگیرانه دارد و از بروز اختلافات احتمالی جلوگیری می‌کند. اصول اخلاقی مانند حسن نیت، انصاف و پرهیز از سوءاستفاده از حق، سبب می‌شوند طرفین به حقوق یکدیگر احترام بگذارند و تصمیمات خود را با توجه به مصالح مشترک اتخاذ کنند. این رفتار اخلاقی، امکان مداخله قضایی را کاهش داده و امنیت حقوقی شهروندان را ارتقا می‌دهد (زارعی، ۱۳۹۹: ۷۴).

ب) کاهش وقوع دعاوی: اخلاق حرفه‌ای و مدنی، با شفافیت در قراردادهای و پایبندی به تعهدات، موجب کاهش پرونده‌های قضایی می‌شود. در بسیاری از موارد، بی‌توجهی به اصول اخلاقی منجر به سوءتفاهم و تضاد منافع شده و شهروندان را مجبور به مراجعه به دادگاه می‌کند. رعایت اخلاق باعث می‌شود مشکلات به صورت دوستانه یا از طریق میانجیگری حل شود و از حجم پرونده‌های قضایی کاسته شود (محسنی، ۱۴۰۱: ۵۰).

ج) افزایش اعتماد به نظام قضایی: احترام به اخلاق، باعث افزایش اعتماد شهروندان به قاضی، نهادهای قضایی و نظام حقوقی می‌شود. اعتماد، یکی از عناصر کلیدی امنیت حقوقی است؛ چراکه در غیاب اعتماد، شهروندان ممکن است قوانین را دور زده یا رفتارهای خودسرانه داشته باشند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که جامعه‌ای که اصول اخلاقی در تعاملات مدنی رعایت می‌شود، میزان همکاری مردم با نظام قضایی بالاتر بوده و امنیت حقوقی پایدارتر است (Giddens, 1991: 114).

د) نقش اخلاق در پایدارسازی امنیت اجتماعی: رعایت اخلاق در روابط مدنی، نه تنها امنیت حقوقی بلکه امنیت اجتماعی را نیز تقویت می‌کند. وقتی شهروندان بدانند حقوقشان محترم شمرده می‌شود و طرف مقابل به اخلاق پایبند است، احساس آرامش و اعتماد در جامعه افزایش می‌یابد. این موضوع باعث کاهش تنش‌های اجتماعی، نزاع‌ها و رفتارهای خلاف قانون می‌شود و امنیت روانی و اجتماعی شهروندان را تضمین می‌کند (Beetham, 2013: 60).

۳-۶- تحلیل یافته‌ها

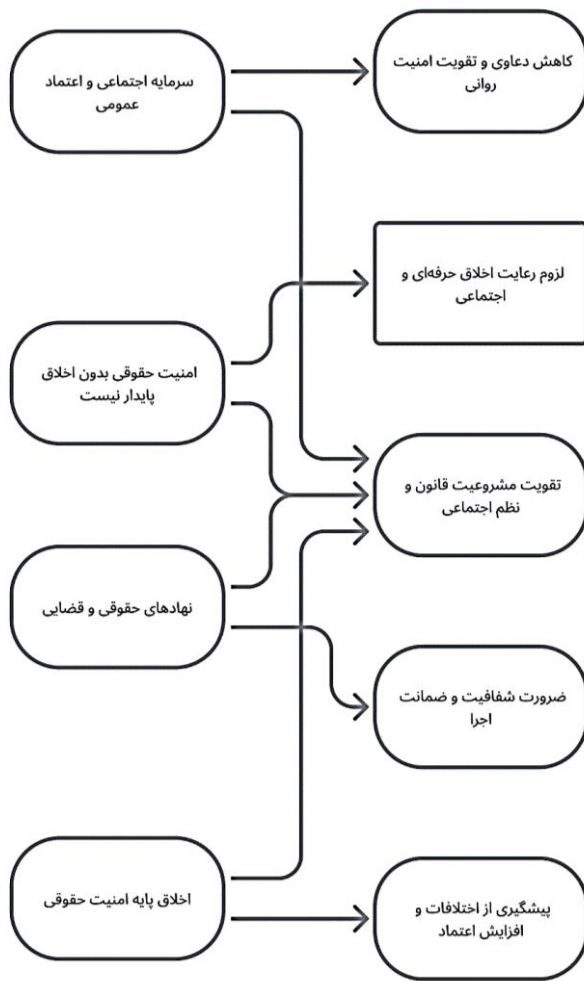
تحلیل این نمونه‌ها نشان می‌دهد که رعایت اخلاق، به ویژه اصولی مانند حسن نیت، انصاف، وفای به عهد و پرهیز از سوءاستفاده از حق، مستقیماً بر امنیت حقوقی و روانی شهروندان اثرگذار است. هرگونه کوتاهی اخلاقی، حتی اگر قانوناً جرم تلقی نشود، می‌تواند باعث بروز اختلافات، کاهش اعتماد عمومی و تهدید سرمایه اجتماعی شود. بنابراین، تلفیق آموزش اخلاقی، شفافیت در قراردادهای و ضمانت‌های اجرایی مناسب، عامل کلیدی در تضمین امنیت شهروندی است.

جدول ۴- پیوند اخلاق حرفه‌ای و اجتماعی با امنیت شهروندی در چارچوب قوانین مدنی ایران (مأخذ: نگارندگان)

نمونه	ماده قانونی مرتبط	مشکل اخلاقی	نتیجه/تأثیر بر امنیت
۱	ماده ۱۳۲ (منع اضرار)	عدم رعایت اصل «عدم اضرار به غیر»، خودخواهی در اعمال حق	دعوی قضایی، کاهش اعتماد اجتماعی، تهدید امنیت حقوقی و روانی شهروندان
۲	ماده ۱۰ (آزادی) قراردادها + محدودیت اخلاقی	نقض حسن نیت، پنهان‌کاری و سوءاستفاده از آزادی قرارداد	اختلاف مالی، کاهش اعتماد به طرفین و نظام حقوقی، آسیب به سرمایه اجتماعی
۳	ماده ۲۱۹ (لزوم وفای به عهد)	بی‌وفایی، نقض اخلاق وفاداری	بی‌اعتمادی اقتصادی، افزایش دعاوی حقوقی، تهدید امنیت مالی و روانی
۴	مواد مربوط به عسر و حرج	تحمیل مشقت شدید، نادیده گرفتن انصاف	تهدید امنیت روانی و اجتماعی، احتمال فسخ قرارداد و کاهش رضایت عمومی
۵	نظریه منع سوءاستفاده از حق	استفاده از حق برخلاف هدف اخلاقی و اجتماعی	کاهش امنیت حقوقی، افزایش تنش اجتماعی، تضعیف سرمایه اجتماعی

۷- بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که رابطه میان اخلاق و امنیت شهروندی در حوزه قوانین مدنی ایران رابطه‌ای بنیادین، دوسویه و تأثیرگذار است. تحلیل محتوای مواد مختلف قانون مدنی نشان می‌دهد که اصول اخلاقی، همچون حسن نیت، انصاف، عدم اضرار، منع سوءاستفاده از حق و رعایت وفای به عهد، نقش زیربنایی در استقرار امنیت حقوقی ایفا می‌کنند. بر اساس یافته‌ها، اخلاق نه تنها به عنوان یک ارزش فرهنگی یا اجتماعی، بلکه به عنوان یک سازوکار حقوقی مؤثر عمل می‌کند و سبب کاهش اختلافات، پیشگیری از تعارضات مدنی و افزایش اعتماد شهروندان به نظام حقوقی می‌شود. این امر با این واقعیت تقویت می‌شود که امنیت حقوقی، زمانی پایدار می‌ماند که تعاملات مدنی، قراردادهای و دعوی حقوقی بر پایه اصول اخلاقی شکل گیرند و شهروندان در مراحل مختلف زندگی حقوقی خود با شفافیت، صداقت و احترام متقابل مواجه شوند. در ادامه، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که نهادهای حقوقی، سازمان‌های نظارتی و ساختار قضایی نقش مهمی در نهادینه‌سازی پیوند اخلاق و امنیت ایفا می‌کنند.

جدول ۵- دیاگرام رابطه کلی اخلاق با امنیت شهروندی

هماهنگی میان این نهادها، ایجاد نظام شفاف تصمیم‌گیری، تقویت ضمانت‌های اجرایی قوانین، و توسعه فرهنگ حقوقی در جامعه، عواملی هستند که امنیت شهروندی را ارتقا داده و از بروز تعارضات حقوقی می‌کاهند. همچنین، سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی یکی از عوامل کلیدی تقویت امنیت حقوقی معرفی شده است؛ به گونه‌ای که افزایش اعتماد مردم به عدالت قضایی و مشروعیت نظام حقوقی، موجب کاهش طرح دعوی، بالا رفتن احساس امنیت روانی و اجتماعی و افزایش انسجام مدنی می‌شود. نتایج این پژوهش با یافته‌های تحقیقات داخلی و بین‌المللی هم‌خوان است و نشان می‌دهد که رعایت اصول اخلاقی، مشروعیت قانون، ثبات اجتماعی و امنیت شهروندی را تضمین می‌کند.

منابع

- ۱) محمدی، م. و صادقی، ف. (۱۳۹۷). تحلیل حقوقی و اجتماعی اخلاق در ایران. تهران: نشر عدالت.
- ۲) حسینی، ع. و تهرانی، م. (۱۳۹۸). اخلاق و امنیت شهروندی در قراردادهای مدنی. تهران: دانشگاه تهران.
- ۳) کاظمی، س. و نیک‌روش، پ. (۱۳۹۹). پیشینه پژوهش در اخلاق حقوقی ایران. شیراز: نشر دانش.
- ۴) طباطبایی، ح. (۱۳۸۹). اخلاق و حقوق: پیوند قانون و ارزش‌های اجتماعی. تهران: نشر میزان.
- ۵) کاتوزیان، ن. (۱۳۹۴). مبانی حقوق مدنی. تهران: نشر میزان.
- ۶) کاتوزیان، ن. (۱۳۹۳). حقوق مدنی و اخلاق اجتماعی. تهران: نشر میزان.
- ۷) شریفی، م. و رضوی، ف. (۱۴۰۰). تحلیل رابطه اخلاق و قراردادهای. تهران: نشر دانشگاهی.
- ۸) رحمانی، ع. و موسوی، ر. (۱۳۹۶). ساختار نهادی و امنیت حقوقی. تهران: انتشارات قانون.
- ۹) زارعی، م. (۱۳۹۸). امنیت شهروندی و اخلاق اجتماعی. اصفهان: نشر اجتماعی.
- ۱۰) زارعی، م. (۱۳۹۹). قرارداد و اخلاق در ایران. اصفهان: نشر دانشگاهی.

- ۱۱) یزدانی، ح. و پارسا، ن. (۱۳۹۸). اخلاق و امنیت حقوقی. تهران: انتشارات عدالت.
- ۱۲) یزدانی، ح. (۱۳۹۹). آموزش حقوق شهروندی و اخلاق حرفه‌ای. تهران: نشر دانشگاهی.
- ۱۳) محسنی، ک. (۱۴۰۱). اخلاق حرفه‌ای و قراردادهای. تهران: نشر عدالت.
- ۱۴) حاجی‌پور، ر. (۱۳۹۸). سرمایه اجتماعی و امنیت مدنی. مشهد: نشر دانشگاهی.
- ۱۵) سهرابی، م. و عطایی، ف. (۱۳۹۸). نقش نهادهای مدنی در تضمین امنیت. تهران: انتشارات دانشگاه.
- ۱۶) رحمانی، ع. (۱۴۰۰). مشروعیت اخلاقی قانون و قرارداد اجتماعی. تهران: نشر دانشگاهی.
- 17) Ahmadi, A., & Khademi, F. (2020). Ethical foundations of civil law in Iran. *Journal of Law and Ethics*, 12(2), 35-50.
- 18) Shafiei, M., & Hosseini, R. (2022). Civil law, ethics and social security. *Iranian Journal of Legal Studies*, 5(1), 15-60.
- 19) Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications.
- 20) Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
- 21) Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Stanford University Press.
- 22) Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- 23) Zakaria, H., & Nadim, A. (2017). Contract law and ethics: A comparative study. *International Journal of Law*, 9(3), 60-75.
- 24) Salman, S. (2015). Social capital and legal compliance. *Journal of Comparative Law*, 7(2), 65-80.
- 25) [https:// John Bandler.com](https://JohnBandler.com)
- 26) [https:// LawBhoomi.com](https://LawBhoomi.com)